

KÖNYVISMERET HÁZIDOLGOZAT

Az európai könyvkiadás és nyomdászat fejlődése, a ritka kiadványok
iránti igény

Tanulmány a „Könyvgyűjtők és könyvherdálók” című kiállításon bemutatott
kiadványok alapján

Készítette: Nagy Krisztina

Konzulens: Buda Attila

PPKE Kiadói szerkesztő I. évfolyam

Budapest, 2006. május 5.

A kiállításon bemutatott kiadványok az 1500-as évektől az 1900-as évek derekáig mintegy öt évszázadot átölelve nyújtottak betekintést a korábbi századok könyvkultúrájába.

Tanulmányomban ezen századokon keresztül szeretném röviden illusztrálni az európai könyvkiadás és nyomdászat fejlődését.

Gutenberg találmánya

Az 1400-as évek közepéig, a Gutenberg korszakalkotó találmányát megelőző időknek talán legkeresettebb könyve a biblia volt. Ezt másolták a kolostorok magányában a legnagyobb gondossággal és buzgalommal.

A drága, kézzel írott kódexek költséges voltuknál fogva csak dúsgazdag emberek, királyok, főurak vagy kolostorok, egyetemi könyvtárak részére voltak hozzáférhetőek. Így a világirodalom akkori nagy alkotásai ismeretlenek voltak kortársaik túlnyomó többsége előtt, akik nagy íróik, költők, gondolkodók, a régi klasszikusok munkáihoz nem juthattak hozzá.

Gutenberg találmányát megelőzően kézzel festették az egyes lapokat, de a XIV. században már fába vésték a figurákat, illetve a szöveget, amiket befestékeztek, majd a fatáblákról dörgölés útján készítették a nyomtatottakat.

Így készült például a *Biblia Pauperum*, amely bibliai jeleneteket ábrázol több kép, kevesebb szöveg alkalmazásával. Két elterjedt íráshordozót alkalmaztak: a pergament, valamint a papiruszt.

A táblanyomatok készítése mind nagyobb és szélesebb körre terjedt ki. Már nemcsak egyháziak, hanem világiak is művelték, és nemcsak egylapos nyomtatványt készítettek így, hanem könyveket is. Fába metszték a bibliai jeleneteket, és a többi lapból álló levonatokat kötetbe gyűjtve árusították. Táblanyomatos eljárással készültek iskolaskönyvek is. Ezek a könyvek képek nélkül csupán szöveget tartalmaztak. Legnépszerűbbek voltak közöttük a Donatusok.

Gutenberget állandóan foglalkoztatta az a gondolat, hogy miképpen juttathatná kortársait a kódexekhez hasonlóan szép, de könnyebben hozzáférhető könyvek birtokába. A könyvek sokszorosítását nyomtatási eljárással, találmányának tökéletesítésével igyekezett megoldani, s ezt tizenhét esztendei kísérletezéssel s vagyonának feláldozásával érte el. Gutenberg nyomdai berendezéséről adat nem maradt ránk. A nyomdászat első negyven évéből sem írás, sem pedig kép nem tájékoztat bennünket arról, hogy milyen is lehetett az első könyvnyomtató sajtó, mégis a mai kor embere előtt Gutenberg találmányának jelentőségét méltatni nehéz feladat, érdeme a könyvnyomtatás európai történetében elévülhetetlen.

Hogy egy olyan hatalmas művet, mint amilyen a biblia, elő tudjanak állítani, új utakat kellett keresni. A szavaknak, soroknak és oldalaknak hosszadalmasan és amellet kezdetleges módon történő fába metszése ennél a nagy műveletnél nem lehetett célravezető. Olyan betűkre volt szükség, amelyek összerakhatók és szétszedhetők, amelyeknek különböző variációiból jönnek létre a szavak, mondatok, fejezetek, és végül az egész könyv. Minden egyes betűjelet nagy tömegekben kellett előállítani, s amellet mindig ugyanabban az alakban, ugyanabban a sorokban, és mindig ugyanabban a magasságban. Ezért minden egyes betűjelről acélba metszett bélyegzövetet kellett készíteni, hogy ezt sima rézlemezbe verve, matricákat hozzanak létre, amelyekről bizonyos fajta öntőkészülék segítségével tetszés szerinti mennyiségben fémből betűket önthettek.

Gutenberg találmányának lényege, hogy a megfelelően előkészített acélpálcika simára csiszolt felső felületébe síkból kiálló betűjelet vésett, s a kiemelkedő betű körvonalát, szorosán a betű rajzáig, finom reszelővel és vésővel utánadolgozta, úgyhogy a pálcika végén tisztán emelkedett ki a betűnek tükörfordított képe.

Az acélpálcika betűjeleit, ugyanúgy, ahogy a mai lakatos a kiütővassal dolgozik, kalapács segítségével beverte az előre elkészített, simára csiszolt, apró négyszögletes rézdarabkába, amelyben a betű képe bemélyítve, már nem tükörfordítottan, hanem helyesen jelentkezett. Az acélból készített kiálló betűforma a patrica, a rézből készített bemélyített betűforma a matrica. Ez az apró matrica, képével felfelé, került az öntőkészülékbe.

Gutenberg és valamennyi ősnymdász törekvése az volt, hogy a nyomtatott betűk a kézzel írott betűkhöz hasonlítsanak. A *42 soros Bibliában* nem kevesebb, mint 290 betűjel fordul elő. A könyv szépségét még azzal is fokozták, hogy a könyvfestő, a rubrikátor továbbra is részt vett a könyvnyomtató munkájában, akár csak a kódexmásolásnál. A könyv fogalmához tartozott a gazdag

színezésű, terjedelmes könyvdíszítés, amelyet abban az időben könyvnyomdai úton még nem tudtak megoldani.

Az európai könyvnyomtatás elterjedése a XV- XIX. században

Hogy milyen korszakos jelentősége volt a könyvnyomtatás feltalálásának, mindennél jobban bizonyítja az, hogy rövid idő múltán Európa valamennyi civilizált országában már nyomdai műhelyek működtek. Németországból indulva sorra alakultak nyomdák Svájcban, Franciaországban, Magyarországon, és a hazánkkal szomszédos országokban is. Az európai országok közül Olaszország az elsők között volt, amely a könyvnyomdászatnak hajlékot adott, ahol az nagymértékben tökéletesedett. Akárcsak a képzőművészeteknek, a költészetnek is hazája volt ez az ország. Iskolákat, könyvtárakat alapítottak a tudomány és irodalom ápolására, és lefordították a régi görög klasszikusok műveit.

Az első nyomtatott könyvek, a Biblia, és a Biblia értelmezésével foglalkozó könyvek után kezdtek megjelenni a jogi, tudományos, az oktató majd az olvasmányos szépirodalmi, szórakoztató művek is.

A könyvnyomtatás feltalálása után alig húsz esztendővel már napvilágot látott az első cseh nyomtatott könyv, a *Trójai krónika*. 1468-ban Pilsenben nyomtatták. Hamarabb jutott el ide Gutenberg mestersége, mint Németalföldre (1469), Franciaországba (1470), Magyarországra (1473), Angliába (1477) és Bécsbe (1482). Meglepő a cseh nyomdászat indulásánál, hogy legelső nyomtatott könyve már nemzeti nyelven jelent meg, holott a legtöbb ország kezdő nyomdái latin nyelvű könyveket nyomtattak.

Krakkó XVI. századbeli nyomdászata a mi szempontunkból nagy jelentőségű, mert a török megszállást követő időkben, két-három évtizeden keresztül Bécs mellett Krakkó volt a magyar könyvek nyomtatója. A legtöbb magyar könyvet Hieronymus Vietor nyomta, aki Sziléziából került előbb Bécsbe s onnan 1517-ben Krakkóba. Ő nyomta egyebek között 1527-ben és 1531-ben Heyden Sebald *Puerilium colloquiorum formulae* (Gyermekek társalgásának formái) című könyvét latin, német, lengyel és magyar nyelven, 1536-ban Gálszécsi István énekeskönyvét, 1549-ben Dévai Bíró Mátyás *Orthographia Ungarica Azaz igaz Irás Modjairól való Tudományát* és sok más könyvet.

A XVII. században Kijevből kapott ösztönzést a román nyomdászat. A metropoliták műhelye, amelyet 1678-ban alapítottak Bukarestben, 1827-ig sok teológiai művet adott ki román és néha görög nyelven. Egy évszázadon keresztül 1717 és 1818 között sok görög könyvet nyomtattak. A román nyomdák nemcsak maguknak és a görögöknek dolgoztak. A török uralom alatt levő területeken nem tűrtek meg nyomdákat, s ezért más nyugati nemzetekkel együtt a románok is sok könyvet nyomtattak e területek részére. A román nyomdászok a XIX. század elejéig szerzetesek voltak és kolostorokban dolgoztak. Ez a magyarázata annak, hogy az 1818-ig nyomtatott irodalom túlnyomó része vallásos tartalmú. A román nemzet 1863-ban a cirill betűről áttért a latin betű használatára.

A balkáni népek közül a bolgároknál kezdődik legkésőbb a könyvnyomtatás. A több mint 400 éves török uralom, 1453-1878 alatt minden nemzeti megmozdulás lehetetlen volt; bolgár könyvek nyomtatásáért évszázadokon keresztül halálbüntetés járt. Bár Bulgáriában a XIX. század kezdetéig nem volt nyomda, a szomszédos országokban mindenütt dolgoztak bolgár nyomdászok.

A nyomdatechnika fejlődése

A könyvnyomtatás eszközei a XVIII. század végéig lényegükben mit sem változtak. A nyomtató sajtó elvben ugyanaz maradt, mint amelyet Gutenberg feltalált. A nyomdász ott áll a kéziprés előtt, a prés lapján nyugvó szedést bőrlabdával befestékezi, ráhelyezi a papirosívet, meghúzza a prés emelőkarját, és ezzel az ív egyik oldalán kész a nyomás. Két- vagy háromszáz ívet nyomott ily módon két szorgalmas nyomdász napi munkája alatt. A másoló szerzetesek lassú írásmódjához viszonyítva ez bizony jelentős teljesítmény.

Az első valóban forradalmi lépést Friedrich König német nyomdász tette meg, aki 1811-ben feltalálta a gyorsajtót. Ezt követte hamarosan a tégelysajtó, majd pedig a rotációs gép. A gőzgép, később pedig az elektromotor feltalálása végképp mechanizálta a nyomdákat, és ezzel óriási mértékben lendült előre a fejlődés.

Az automatizálás hatására megindult az ipari, nagyüzemi könyvnyomtatás., illetve sajtótermék gyártása. A napi néhány száz ívet termelő kézipréssel szemben az újságyomdákban szemmel alig követhető gyorsasággal száguld a rotációs, amelyet szinte láthatatlanul hajt az elektromotor, s egy óra leforgása alatt több mint 50 000 nyomott, hajtogatott, rakásokba számolt újságot dob ki magából.

A szedő- és betűöntő gépek óriási teljesítményükkel messze maguk mögött hagyják a kézi szedést és a kézi öntést. Írógépszerű billentyűzet leütésével szed és önt nyomásra kész szedéssorokat, vagy pedig gép lyukasztotta papiros szalag nyomán teljesen önállóan, emberi kéz beavatkozása nélkül, egyes betűkből álló, nyomásra kész szedést állít elő.

A fametszetet és rézmetszetet, ezt a két nemes könyvillusztráló eljárást egykettőre kiszorították a fényképezésen és a kémián alapuló mechanikai reprodukciós eljárások. A papírgyártás, a nyomdafesték-készítés, a gépi könyvkötés rohamosan halad előre, s napról napra új csodák teszik lehetővé az olcsó, mindenki számára hozzáférhető könyv megvalósulását. Viszont a könyv művészi megjelenési formája kezdetben nem tudott lépést tartani a megindult szédületes fejlődéssel. A technika korlátlan lehetőségei között tévelygő nyomdász nem találta meg a helyes utat, és ez az oka, hogy a XIX. század 50-es éveitől a századfordulóig a nyomdai munkák minőségében oly nagymértékű visszaesés következett be, amilyen a könyvnyomtatás feltalálása óta még sohasem volt.

Európa számos országában végül a századforduló teremtette meg az új könyvművészetet, és akárcsak Angliában és Németországban, vagy Oroszországban, a költők és festők állottak a könyvművészetért és kultúráért folytatott harc élén. Jobbnál jobb nyomdák egész sora alakult. Olyan nyomdaké, amelyek a könyvvel szemben támasztott művészi követelményeket, a papír, szedés, nyomás és illusztrálás tekintetében felfokozott igényeket is ki tudták elégíteni.

A magyar könyvkiadás fejlődése a XX. században

A magyar könyv számára sem maradt közömbös az Európa-szerte jelentkező megújulás. Megkésve ugyan, de tíz esztendővel a századforduló után, nálunk is tudatára jöttek annak, hogy a könyvvel szemben nem csupán a betűk olvashatóságának igényét kell támasztani. A *Nyugat* az első, amely a könyvek kiállításába új színt hoz.

A folyóirat indulásával irodalmi életünknek történelmi jelentőségű megújulása kezdődött. Ady Endre, Móricz Zsigmond, Gellért Oszkár, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály és a többi új utakon induló, új formákat kereső, új gondolatokat hirdető író munkáinak megjelenési formája is kell hogy új, a köznapi ízléstől eltérő legyen. Ezeket ismerkedik először a magyar olvasó a közelmúlttal szakító, de a régmúltban gyökerező artisztikus, rajzos betűkkel.

De joggal érheti a *Nyugat*-könyveket az a bíráló, hogy a könyvfedél csupán a könyvre aggatott tetszetős külső ruha volt, és a könyv teste: betűje és tipográfiája a régi köznapi és elmaradott volt, s ez nem a *Nyugat* kiadóinak közömbösségén múlt. A magyar nyomdák, kellő felkészültség hiányában, nem tudtak lépést tartani a német tipográfia fejlettségével és betűművészetével.

A magyar könyv átalakulása nem Budapestről, nem is a nagy nyomdákban indult ki. Két vidéki kis nyomda szentelte működését az új könyvművészetnek, s fejlődött azzá a jelentős fórummá, amely évtizedeken át példamutató volt a magyar könyvművészet számára. Bölcsője mindkettőnek az Alföld volt. E két romantikus műhely a gyomai Kner nyomda és a békéscsabai Tevan nyomda volt. A két nyomda művészi iránya legjobban jellemezhető azzal, hogy a Kner nyomda főképpen a tisztán tipográfiai feladatok megoldását tűzi maga elé, míg a Tevan nyomda az illusztrált könyvek felé hajlik.

Az 1930-as évek folyamán e két vidéki nyomda példája nyomán látott hozzá a Hungária nyomda, Bródy-Maróti Dóra irányításával, a Hungária-könyvek kiadásához. Az 1900-as évek közepén a mindennapi könyvek színvonalas kiállításában komoly érdemeket szerzett még az Egyetemi Nyomda, az Athenaeum, a Franklin Társulat, a Hornyánszky Viktor nyomda, a Pápai Ernő nyomda, a Világosság és a Bíró Miklós nyomda.

Végigtekintve a kiállításon bemutatott kiadványok során, nekem Mikszáth Kálmán két, gyermekeknek szóló képes verseskönyve keltette fel az érdeklődésemet:

MIKSZÁTH KÁLMÁN: *Otthon és a zöld mezőn*. Gyermekek olvasmánya. Bennett H. M. képeivel, Bpest, 1888, Légrády Testvérek. (32) p.

MIKSZÁTH KÁLMÁN: *Víg órák a kis gyermekek számára*. A képeket rajzolta H. M. Bennett. Bp., (é. n.), Légrády Testvérek. (20) p.

E két verseskönyv finom vonalú, színes grafikáival már messziről kitűnt a bemutatott kiadványok közül. Érdekes megfigyelni és összevetni a kötetek megjelenési dátumát (feltételezhető, hogy a második cím is még 1900 előtt jelenhetett meg), vagyis az 1800-as évek végén, a Magyarországon bekövetkező könyvesztétika, tipográfia robbanásszerű fejlődését évtizedekkel megelőző években. Ennek kapcsán érdemes végigtekinteni Mikszáth Kálmán életművét és fontosabb életrajzi adatait:

1847-ben született, majd az érettségét követően a pesti egyetemen hallgatott jogot. Ekkor kezdett el verseket, elbeszéléseket, tárcákat írni, amelyek egy része meg is jelent a fővárosi és a nógrádi lapokban. A jogi tanulmányok befejezése nélkül tért vissza szülőföldjére, ahol ügyvédgyakornoki munkája mellett novellákat írt.

1874-től a *Magyar Néplap* és a *Mulattató* szerkesztője lett, mellett tovább folytatta írói munkásságát, de sajnos írásaira nem talált kiadót, a saját költségén megjelentetett két elbeszéléskötete szintén nem hozta el a várt anyagi és erkölcsi sikert.

Az 1870-es évek végére viszont már a *Szegedi Napló* egyik vezető publicistájaként sokat és eredményesen dolgozott, ekkortól kezdtek megjelenni írásai, majd 1880-ban *A tót atyafiai* című elbeszéléskötetével már nagy sikert ért el.

A *Pesti Hírlap* szerkesztője volt mintegy 25 évig, mindemellett sorra jelentek meg az újabb elbeszéléskötetei, 1881-ben *A jó palócok* nyitotta meg előtte az írói érvényesülés útját.

Ekkortól, mint a *Petőfi Társaság*, majd a *Kisfaludy Társaság* tagja már ismert író volt, könyvei meghozták számára a népszerűséget.

1873-ban vette először feleségül Mauks Ilonát, akitől két év után elvált, majd 1882-ben újra feleségül vette.

Első gyermekük 1874-ben született, de pár hetes korában meghalt. Második gyermekük, Kálmán 1884-ben született, majd János 1886-ban, de sajnos négyévesen ő is meghalt. Albert fiúk 1889-ben született.

Mikszáth ekkor már ismert és elismert író volt, kisgyermekes családapá. Ebben a korszakában jelentek meg a Légrády Testvérek gondozásában a gyermekeknek szóló írásai is. A kiadó bizonyára itt már nagy hangsúlyt helyezhetett arra, hogy ne csak a szöveg olvashatóságára figyeljenek oda, hanem kiállításában is az igényességre törekedtek a színes rajzokkal.

Mikszáth 1910-ben, írói munkásságának elismeréseképpen a tiszteletére rendezett jubileumi ünnepségsorozat idején, rövid betegség után meghalt.